

УДК 378:008+7

Афанасьєв Ю.Л.,

*професор кафедри дизайну
Інституту мистецтв
Київського університету
імені Бориса Грінченка,
доктор філософських наук*

КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ВЕКТОР МЕТОДОЛОГІЇ ПРОФЕСІЙНОЇ МИСТЕЦЬКОЇ ОСВІТИ

У статті доведено, що технологічні підходи, які починають переважати у сучасній теорії та практиці професійної освіти, є малоефективними і хибними. Натомість підхід культурологічний, що передбачає розуміння культури як мети і способу професійної освіти, забезпечує гармонійний розвиток майбутнього фахівця як носія цілісної професійної та соціальної культури.

Ключові слова: *культурологічний підхід, професійна культура, професійна освіта.*

Останнім часом в українському суспільстві відчувається помітне занепокоєння якістю підготовки нової генерації фахівців у наших вищих навчальних закладах. Свою тривогу висловлюють вчені, експерти, самі працівники українських вишів, батьки студентів. Певну стурбованість демонструють і керівники освітньої галузі, що виразилось, принаймні, в тім, що у новому Законі України «Про вищу освіту» з'явився розлогий розділ «Забезпечення вищої освіти», в якому анонсується створення Національної агенції з якості вищої освіти, низки комітетів, галузевих експертних комісій тощо. Закону вже більше двох років, але на якості освіти це ніяк не позначилось. Що заважає нашій освітній галузі вийти на новий якісний рівень, і яким чином можна подолати цю згубну тенденцію? Зробити спробу певним чином відповісти на ці питання і є **метою статті.**

Звичайно, достатньо очевидною причиною, що частково відповідає на першу частину поставленого нами питання, є невиправдано велика мережа вищих навчальних закладів, яка вбирає в себе практично весь загальний випускників середніх шкіл, серед яких хіба половина мають достатні підстави навчатись у виші. Відповідно і новостворена армія викладачів вищих навчальних закладів за своєю якістю не прямо пропорційна кількості. На це нам, до речі, постійно вказують наші зарубіжні партнери.

Але справа не тільки у цьому. Не менш істотними є причини, які торкаються питань методології усєї нашої професійної освіти. Щоб побачити це звернімося до недалекої історії.

За роки незалежності в Україні відбулося чимало значних, нерідко радикальних змін у всіх сферах суспільного життя. Звичайно, ці зміни не оминули і освітянську галузь, зокрема, систему професійної освіти. У перші роки незалежності ці зміни були направлені, перш за все, на реформування змісту освіти, вироблення нової парадигми підготовки кадрів. Головною особливістю освітньої парадигми тих років стає курс на гуманізацію та гуманітаризацію. Причому серцевиною, системоутворювальним елементом цієї парадигми стає саме культурологічна складова. Як писав у ті роки один із фундаторів цього процесу І.А. Зязюн, «на стикові ХХ–ХХІ віків започатковується «культуро-творча» освіта з уявленням про гуманістичний тип особистості, яка не лише споживає культурні цінності, але й примножує їх, особистості як самоцінності і цілі, а не способу суспільного розвитку». І далі: «Вченими висувається парадигмальна формула сучасної гуманістичної освіти і виховання: антропоорієнтована педагогічна парадигма — виховна парадигма «школи життя» [4, 9].

Запровадження вказаної парадигми мало відчутні, перш за все, організаційні наслідки. В навчальних планах з'явилися такі дисципліни як «Культурологія» або «Теорія та історія культури», чи «Українська та зарубіжна культура», стали створюватись відповідні кафедри, були відкриті аспірантури за новою науковою спеціальністю «Теорія та історія культури», причому за філософським, історичним, мистецтвознавчим та культурологічним напрямкам. І хоча піни на поверхні цього бурхливого процесу було чимало, реальні здобутки, як у науковому плані, так і у навчально-виховному мали місце — загальнокультурна, як і гуманітарна складові підготовки кадрів у цілому були суттєво підсилені.

І все ж курс на гуманітаризацію-гуманізацію не дав того ефекту, на який очікували. Освітня парадигма «школи життя», за великим рахунком, не відбулась. Окрім чинників політичного, економічного тощо характеру вона не відбулась ще й тому, що наша гуманітаристика, що у науково-теоретичному, що у практично-педагогічному планах виявилась не готовою до того щоб дійсно стати школою реального життя. Втративши ідейно-методологічний монізм гуманітаристики радянської доби, який вже тоді набив усім оскому, але не виробивши нової концепції гуманітарної підготовки, предметне поле нашої гуманітаристики розсипалось, фрагментувалось, а у педагогічному плані перетворилось на переоповідання ніяк не пов'язаних із сучасним життям ідей та фактів, які у кращому випадку мають формальну (наприклад, хронологічну) послідовність, але не мають послідовності власне логічної, тому що нікуди не ведуть, нічому, у сучасному сенсі, не вчать. Так, наприклад, сума відомостей з історії філософії, а саме до цього, як правило, зводиться нині виклад філософії, не озброює нинішнього студента актуальною філософією — філософією життя, зокрема життя у тій професії, яку він опановує. І це стосується не тільки філософії, а і багатьох інших предметів і не тільки гуманітарного циклу. Втім, скоро тема гуманітаризації-гуманізації тихесенько сходить нанівець, стає неактуальною.

У XXI століття наша освіта входила вже разом із болонським процесом. Питання змісту освіти стало вже не пріоритетним для керівників освітньої галузі. Болонізація вищої освіти передбачала велику перебудову перш за все форми освітнього процесу. А це означало, зокрема, що науково-педагогічні кадри, які завжди відігравали провідну роль у навчально-виховному процесі, мали відійти на задній план, щоб випустити на авансцену чиновників від освіти. Адже розробка численних формальних критеріїв, норм та вимог різноманітних положень та стандартів, а потім контроль за їх дотриманням — це ж «поле чудес» для усякого природженого чиновника. Такий перерозподіл ролей в освітній сфері зміг статися ще й тому, що у цей же час у країні відбувається процес побудови політико-економічної моделі державного устрою, який характеризується злиттям бізнесу і влади у єдиний політичний організм, кожна клітина якого — це чиновник, який водночас так чи інакше пов'язаний з бізнесом.

Освітня галузь, особливо заклади вищої освіти, органічно вписались у новостворену політико-економічну модель. Причому це навіть записано у новому Законі України «Про вищу освіту». Так, у преамбулі, в якій формулюється стратегічне завдання вищої освіти на сучасному етапі, зокрема, читаємо: «Цей Закон встановлює основні правові, організаційні, фінансові засади функціонування системи вищої освіти, створює умови для посилення співпраці державних органів і бізнесу з вищими навчальними закладами...» І все це робиться, пишеться далі у Законі, «з метою підготовки конкурентоспроможного людського капіталу для високотехнологічного та інноваційного розвитку країни, самореалізації особистості, забезпечення потреб суспільства, ринку праці та держави у кваліфікованих фахівцях».

Залишимо на совісті авторів цього тексту сентенції про «високотехнологічний та інноваційний розвиток», а ось на мету підготовки «конкурентоспроможного людського капіталу» звернімо увагу. Який, однак, «капіталістичний» вислів! Але справа навіть не в цьому, а в тому, що розуміння змісту професійної освіти як «підготовки... людського капіталу», хай навіть і «для високотехнологічного та інноваційного розвитку», окрім його очевидної цинічності та антигуманності, є хибним і неефективним навіть у прямому сенсі своєї мети. Тому що сучасна людина все більше відмовляється бути функцією і знаряддям, все більше відчуває свою суб'єктність, свою багатогранність. Про це абсолютно слушно пише у своїй статті «Багатомірна людина. Епоха трансформацій. Освіта» В.О. Огнев'юк. «Багатомірність людини слід розуміти як її здатність до виконання великої кількості соціальних ролей — сина / дочки, коханого / коханої, чоловіка / дружини, батька / матері, брата/сестри, онука / онуки, родича / родички, сусіда / сусідки, працівника / працівниці, громадянина/громадянки своєї держави, Європи, світу та ін.; носія певної професії, культури і національності, представника певної громади, церкви; виробника, споживача... Цей перелік може зайняти не одну сторінку. Багатомірність зростає. Доба радіо, телебачення, комп'ютера, Інтернету, мобільних телефонів суттєво розширила перелік багатомірності людини. Відтак людина має бути готовою до виконання і зміни своїх соціальних ролей, вона має усвідомлювати й уміти керувати своєю багатомірністю, адже доволі часто багатомірність є одночасною» [7, 6].

Безумовно, оволодіння такою багатомірністю є нагальною і об'єктивною необхідністю сучасної людини. Адже багатомірна людина — це складний комплекс суспільних відносин, орієнтація і органічне існування в яких є, по суті, запорукою успішного, а може і щасливого життя. До речі, самі студенти це добре відчують. Про це свідчать, зокрема, опитування, проведені нами серед студентів-магістрантів Інституту мистецтв Київського університету імені Бориса Грінченка, яке стосувалось, зокрема, кола книг, які вони останнім часом читають. Виявилось, що чимало студентів, що читають книжки з психології, зокрема, людських стосунків. Отже, вони шукають поведирів у лабіринтах тих суспільних та особистісних відносин, про які йшлося вище. Та чи можуть сучасні наші заклади вищої освіти задовольнити цю нагальну потребу? Питання, як кажуть, риторичне. Тим більш, що позитивне його вирішення ускладнюється ще й додатковими обставинами. Маємо на увазі наполегливо рекомендоване нашими західними партнерами впровадження у професійну освіту так званого компетентнісного підходу з його беззаперечним пріоритетом суто практичних компетенцій.

Така «методологічна» постава не тільки віддаляє освіту від ідеалу «школи життя», від моделі «багатогранної людини», але і зводить професійну підготовку фактично до ремісничого рівня.

Те, що від органів державного керівництва освітньої галузі годі чекати продуктивних рухів у зазначеному напрямку, зрозуміло. Влада, навіть і у більш демократичних країнах, дбає, перш за все про збереження свого контролю на всіх рівнях суспільної ієрархії, що призводить до багаторазового збільшення числа управлінців, в тому числі, і у навчальних закладах, з їх невідворотнім бюрократизмом та формалізацією усього і вся.

Але біда ще й в тім, що і науково-педагогічний загал часто густо працювати у «школі життя», про що свідчить, зокрема, такий випадок.

В одному поважному виші за підстав різкого скорочення соціально-гуманітарних дисциплін і переведення їх частини з «Обов'язкових дисциплін» до «Дисциплін за вибором студента» було вирішено, щоб якось зацікавити студентів, знайти в цих дисциплінах якісь аспекти, які б привабили їх вибрати цю дисципліну. Зокрема, замість «Етики» їм була запропонована «Етика любові». На цей курс записались філологи, звісно, майже усі дівчата.

Викладачка, яка нещодавно закінчила філософський факультет і аспірантуру ще більш авторитетного вишу почала їм розказувати як розуміли любов у Античності, потім — як любили прекрасних дам лицарі Середньовіччя, але скоро дівчатам-філологам це набридло, і вони заявили: нас цікавить — що нам потрібно робити, щоб вийти заміж.

Ніяким чином не закликаючи до перетворення вузівської освіти у бюро корисних порад, слід зазначити, що тим, хто випустив у світ нібито гарного фахівця, бо він на державних іспитах показав хороші результати, не повинно бути байдуже, а як же він реалізується у реальному житті, бо у реальному житті важливі не тільки суто фахові компетенції, але і багато чого іншого. Як казав персонаж Аркадія Райкіна у ролі керівника заводу, звертаючись до ново-спечених інженерів: «Забудьте індукцію — давайте продукцію». Отже і тоді люди розуміли, що вчать студентів якимось не так. Вчать технологіям, але не вчать реальним виробничим відносинам, вчать професії, але не вчать життю у цій професії.

Ще однією причиною, хоча і пов'язаною із зазначеною вище, такого порядку речей є те, що на протязі усього європейського Нового часу ми є у полоні уявлень, що ідеалом людини є людина освічена. При чому освіченою людиною вважається людина, що максимально нафарширована, як різдвяна качка, знаннями про досягнення наук свого часу. Освіта з тих пір концентрується не стільки на знайомстві учнів зі світом, скільки з науками про світ. А це вже, як сказав би Платон, «тінь тіні». Освіта слідом за наукою зосереджується на світі об'єктів. Її ідеал — істина, тобто знання, що відображають об'єкт нібито таким, яким він є, незалежно від суб'єктивного його бачення людиною. Людина вимивається з наукового, а отже і з освітнього поля. Пізніше з'являються і науки про людину, але і вони, здебільшого, розглядають людину як об'єкт. І у освіті учень, студент — це об'єкт, об'єкт впливу, об'єкт формування.

Яке жажливе слово «формування». Ніби людина — це глина, з якої можна ліпити, кому що заманеться, за якимись там методиками. Але і ліпили, і формували, і «фарширували» знаннями, уміннями та навичками, які нині укупі зі ставленнями називаються компетенціями. Наразі уся ця педагогіка мимоволі викликає у пам'яті останню репліку безсмертної п'єси Антона Павловича Чехова «Вишневий сад»: «Людину забули».

Але ж молода людина, що нині сидить на студентській лаві, мріє отримати гарну професію, яка б давала гідний рівень життя, можливість кар'єрного росту тощо, щоб набуті професійні компетенції були органічно вписані у сучасний соціокультурний контекст, і щоб, в ідеалі, разом з дипломом їй видали «дорожню карту» і такі навігаційні прилади, звісно духовного характеру, які б не дали збитись зі своєї дороги, озброїли не тільки знаннями, але і мудрістю.

Як же побудувати, по якому руслу необхідно направити професійну, зокрема, мистецьку освіту, щоб вона гартувала готову до життя людину і справжнього професіонала, а не «спеціаліста, подібного флюсу»? Ефективним методологічним ключем вирішення поставленої вище проблеми, на наше переконання, є культурологічний підхід. Відчуття перспективності цього підходу вже, як кажуть, носить в повітрі, зокрема, вітчизняної освітології та філософії освіти, про свідчать, наприклад, деякі публікації В.Г. Кременя [6, 482–483], С.О. Сисоевої [5, 28–36] та інших.

Звичайно, культурологічний підхід ні в якому разі не означає насичення навчальних планів предметами з теорії та історії мистецтва, які до нині страждали невиліковною ретроспективністю. Культурологічний підхід має пронизувати собою весь навчальний процес, усі дисципліни — від соціально-гуманітарних до конкретно-практичних і націлений він має бути у сьогодення та у перспективу.

Адже що таке культура? Згідно з найбільш методологічно перспективними уявленнями, до яких в останній час схилиються усе більше фахівців у галузі теорії культури [див. напр. 2, 171; 3, 151; 8, 62], культура — це притаманний тільки людині спосіб існування, спосіб одухотвореного діяльнісного освоєння першого — природного — світу, і творення світу другого — світу людини. Культура — це внутрішній зміст, спосіб і програма людського життя. Культура відповідає на питання «Як?», а отже — за якість життя. Як робити, як чинити, як розуміти, як відноситись. І живе культура тільки у людині чи спільноті людей, причому, зараз і тут. Вимирає раптом спільнота, яка була носієм певної культури, і усі артефакти цієї культури, якщо не залишилось носіїв цієї культури, що знають її мову, систему знаків і символів, у культурному сенсі вмирають, як вмирає і вся ця культура. Не артефакти (так звані матеріальні цінності), навіть не книжки, картини і фільми, тим більш не «заклади культури» є носіями культури, а люди, в яких ця культура живе.

Культура не є щось ціле і єдине. У кожній спільноті, у кожній людині вона є складним комплексом взаємодіє одночасно кількох культур: національної, регіональної, можливо професійної, групової, сімейної і, звичайно ж, професійної.

Отже завдання освіти є скромним, але надзвичайно важливим — донести, передати, прищепити наступному поколінню якомога більше культури — від максимально універсальної до професійної. Ось це і є мета освіти. Причому, формування професійної культури є прямим і безпосереднім завданням професійної освіти.

Слід розуміти, що професійна культура, аж ніяк не зводиться до якогось визначеного набору так званих професійно орієнтованих компетентностей. Професійна культура це складний комплекс духовно-практичних відносин та взаємодій. Адже хіба не очевидно, що для того, щоб стати ефективним диригентом, керівником хору чи оркестру недостатньо вміти співати чи грати, читати партитури і диригувати. Керівництво художнім колективом — складна наука, наука, якій не вчать.

Крім того, професійна культура це ще й усвідомлення себе у професії. Як вже зазначалось нами в одній з публікацій, ефективна професійна підготовка мистецьких кадрів повинна складатись, як мінімум, з двох частин: формування професійно-технічної оснащеності і формування професійної самосвідомості митця. Перша частина — це необхідний, але ще недостатній для формування митця-професіонала рівень підготовки. Це, так би мовити, ПТУ, або, як колись називали, — «ремеслуха». І це справедливо і навіть не образливо. Тому що підмурком будь якої професії є ремесло. Але друга, вища частина фахової підготовки має сформувати власне професіонала — людину, яка усвідомлює сенс своєї професії як сенс власного життя, людину, яка існує заради цього сенсу, яка не працює, а служить, як служили колись «на театрі» дореволюційні актори. І метою цього служіння, його основним мотивом має бути прагнення до культуротворення, удосконалення, перш за все, культури суспільних відношень. Зосередження педагогічної уваги лише чи переважно на першій частині фахової мистецької підготовки можна визначити як ремісничий підхід до вирішення завдань мистецької освіти. Натомість гармонійне поєднання обох частин є вже власне підходом професійним [див. 1, 13].

Звичайно, це стосується не тільки мистецької, а і усіх інших напрямів професійної освіти. Бо тільки такий підхід і може привести

до набуття студентом основи професійності, а саме — професійної культури як культури існування професії в системі суспільних відносин і, що особливо важливо, культури корпоративних відносин у певному професійному середовищі.

Культурологічний підхід передбачає також і дещо інше розуміння і характеру педагогічного процесу у виші. Це стосується, зокрема, відношення до вироблення різноманітних методик, педагогічних технологій тощо. Не відкидаючи в цілому значення розробки методичного інструментарію в освітньому процесі, слід зауважити, що, як показує практика діяльності видатних педагогів-новаторів та й пересічних освітян, методика сама по собі, відірвана від особистості її автора і носія, рідко буває ефективною. Відомо, що методики, які успішно застосовували ті ж таки педагоги-новатори, також успішно відходили у інший світ слідом за своїми авторами-носіями.

Практика освітньої діяльності переконливо доводить, що визначальним чинником у педагогічному процесі є особистість педагога і його особистісні якості. Про це свідчить, зокрема, опитування, проведене нами серед студентів Інституту мистецтв Київського університету імені Бориса Грінченка. Студентам було запропоновано назвати, які з перерахованих якостей викладача є найбільш ефективними і значущими для успішного та якісного навчально-виховного процесу: а) досконале володіння предметом викладання, б) широка загальна ерудиція, г) яскрава особистісна харизматичність, д) володіння різними педагогічними методиками і технологіями. Більшість поставили на перше місце п. г) яскрава особистісна харизматичність. Дехто пропонував поруч із цим пунктом поставити п. а) досконале володіння предметом викладання. Але один студент сказав, що усі інші пункти можуть мати суттєве значення, коли вони сполучені з оцим головним.

А що таке харизматичність, харизма? Так, це дар, талант, здібності. Але це ще й культура, потужний заряд культури. А культура не дарується, а напрацьовується. Про це свідчать усі факти з життя та творчості видатних вчених і педагогів. Тому ці люди здатні випромінювати культурну енергію і заряджати нею інших людей. Вони не «формують», вони діляться своєю культурною енергією, передають її і, як правило, визначають характер професійної та й загальної культури своїх вихованців. Саме наявність таких

людей в освітянській сфері, виявлення, орієнтація та опора на таких людей є запорукою якості освіти. На жаль, такі особистості нині є скоріш винятками, а не правилом у сьогоднішньому освітянському середовищі. Існуюча система, забюрократизована і заорганізована, у кращому випадку не сприймає таких людей, хоча, повторююсь, саме вони і забезпечують якість освіти. Але по великому рахунку ефективними навіть ці люди можуть бути лише у такій освітній системі, в якій культура розуміється як «альфа» і «омега» усього людського життя, а відтак як мета і спосіб освітньої діяльності. У цьому, в основних рисах, і полягає суть культурологічного підходу до професійної освіти.

ДЖЕРЕЛА

1. Афанасьєв Ю.Л. Мистецька освіта: ремісничий та професійний підходи / Ю.Л. Афанасьєв // Теоретико-методологічні аспекти мистецької освіти: здобутки, проблеми, перспективи. — Умань, 2013. — С. 9–13.
2. Афанасьєв Ю.Л. Соціальне призначення мистецтва як системоутворювальний чинник національної художньої культури / Ю.Л. Афанасьєв // Культурологічна думка: Щорічник наук. праць. — К. : Інститут культурології Академії мистецтв України, 2010. — № 2. — С. 171.
3. Вознюк С.С. Діяльність у вимірах культури: проблема формування / С.С. Вознюк. — Луцьк, 2011. — 200 с.
4. Зязюн І.А. Гуманістична парадигма в освіті / І.А. Зязюн // Вища освіта в Україні: реалії, тенденції, перспективи розвитку. Ч. 1. Нова парадигма вищої освіти. — Київ, 1996. — 112 с.
5. Сисоєва С.О. Культурологічні концепти освітології та розвиток полікультурного суспільства / С.О. Сисоєва // Неперервна проф. освіта: теорія і практика : науково-метод. журнал. / Київ. у-т ім. Б. Грінченка. — Київ, 2013. — № 1/2 — С. 28–36.
6. Кремень В.Г. Філософія національної ідеї. Людина. Освіта. Соціум / В.Г. Кремень. — К. : Грамота, 2007. — 576 с.
7. Огнев'юк В.О. Багатомірна людина. Епоха трансформації. Освіта / В.О. Огнев'юк // Неперервна проф. освіта: теорія і практика : науково-метод. журнал / Київ. у-т ім. Б. Грінченка. — Київ, 2013. — № 1/2. — С. 6–11.
8. Шевнюк О.Л. Культурологія : навч. посіб. / О.Л. Шевнюк. — К. : Знання-Прес, 2004. — 353 с.

В статье доказано, что технологические подходы, которые начинают преобладать в современной теории и практике профессионального образования, малоэффективны и ложны. Зато подход культурологический, что предполагает понимание культуры как цели и способа профессионального образования, обеспечивает гармоничное развитие будущего специалиста как носителя целостной профессиональной и социальной культуры.

Ключевые слова: культурологический подход, профессиональная культура, профессиональное образование.

It is proved that technological approaches that has become prevalent in the modern theory and practice of professional education are ineffective and wrong. However, cultural approach that involves understanding the culture as a goal and way of professional education, provides harmonious development of future professional as a carrier of integrated professional and social culture.

Key words: cultural approach, professional culture, professional education.